

nom gradu Cambalau (Khanbaliq tj. Peking) mrtvaci obvezatno pokapaju izvan grada (poglavlje 80). U istom poglavlju kaže da u Pekingu ima 2000 prostitutki koje su „potrebne zbog velikog broja trgovaca i stranaca, što tamo dolaze svakog dana”. I inače se Marko Polo zanima za seksualne običaje raznih naroda te spominje kako u Tibetu nevina djevojka ništa ne vrijedi i teško se može udati dok ne izgubi djevičanstvo. Nadalje na nekoliko mjesta kod raznih naroda govori o običaju da kad dođe gost u kuću, domaćin se povlači iz kuće prepuštajući domaćicu gostu.

Zanimljiv je podatak kako se Kublai-kan (koji je doživio 79 godina) čuvao od kapljičnih infekcija: „Oni što služe velikog kana, visoki su velmože. Njihova su usta i nos uvijeni krasnim svilenim tkaninama, kako njihov dah ne bi orosio vladarevu hranu” (poglavlje 72).

To bi eto bilo nekoliko skromnih bilježaka iz područja zdravstvene problematike, koje je najslavniji svjetski putnik smatrao vrijednim da zabilježi. Bilješke su doduše oskudne, no to nije ni čudno: iako se Marko Polo odlikovao sjajnim darom zapažanja i oštrim rasuđivanjem, o čemu svjedoče ostali njegovi podaci koji su danas provjereni kao apsolutno vjerodostojni, što su pokazala i putovanja tragom tog velikog putnika (npr. Aurel Stein, Ellsworth Huntington, Sven Hedin, Jane Bowle Shor i dr.), jasno je da on nije objelodanio sva svoja zapažanja već samo ona koja su mu se, kao medicinskom laiku, činila najvažnijim i najzanimljivijim.

IZVOR

¹ Polo M., *Milion*. Mladost, Zagreb, 1954.

Vladimir DUGAČKI

MEDICAL AND HYGIENIC OBSERVATIONS
IN MARCO POLO'S „VOYAGES”

From the voyages of Marco Polo (1254—1324), the greatest globe-trotter, who is probably born of Korčula (Yugoslavia), the author extracted the notes concerning the medicine and the hygiene.

(Rad je Uredništvo primilo 4. II 1982. god.)

Kosta POPOV, Olga POPOV-DRAGIN i Vladimir BLANUŠA

200 GODINA OD IZLASKA PRVIH SANITETSKIH STATUTARNIH
ODREDABA — PRO MEMORIA, SLOBODNOG KRALJEVSKOG GRADA
SOMBORA 1781. GODINE

Po odlasku Turaka 146 godina posle okupacije Bačke, u Vojvodini nije postojao ni jedan školovan sanitetski kadar. Prvi školovan kadar javlja se pri kraju prve polovine XVIII veka, to su bili hirurzi¹ i babice^{1 2 3}, u drugoj polovini javljaju se akušeri¹¹, da bi se tek 1770. god. u Somboru pojavio prvi lekar^{4 5 6 7 8}. Prvi poznat dokumenat koji ukazuje na organizovan rad saniteta je „Taxa Chirurgica per dietam anno 1744 applacitata”⁹ koju je izdala gradska vlast Opidum-a militare Sombor (Vojna varoš, naziv u smislu odlikovanja koji se dobijao za specijalne zasluge u ratu). U nedostatku fizika tu su dužnost pored svoje redovne, obavljali hirurzi.

Prvi poznati hirurzi su *Petrus Nemeth* i *Milutinus Mainski* iz 1743. god., da bi posle njih sledio kontinuitet hirurga¹. Takvo je stanje trajalo do 1778. god. kada je na položaj gradskog fizika postavljen *Petrus Martirus Král* medicinae doctor¹⁰ (slika br. 1). Prve se, do sada, poznate babice spominju 1743. godine to su *Sidonia Karapandics* i *Theresia Circh*^{1 2 3}. Prvi se akušer javlja 1763. god. to je *Karolus Raissinger*, chirurgiae et embriologiae magister, koji je iste godine postavljen za Županiskog hirurga¹¹. Prvi lekar je dr *Petrus Miloradovics Gavrilov*, privatni fizik, proveo u Somboru od 1770—1772 god.^{4 5 6 7 8}.

Centralni zakonodavni organi Monarhije ulažu velike napore da bi sredili nepovoljnu situaciju u sanitetu. Njima je jasno da to ne mogu postići baz školovanih kadrova, zato još 1754. godine izdaju Zakon koji reguliše školovanje sanitetskih kadrova, a kojem je poenta, da dužnost fizika može obavljati samo onaj koji je završio Medicinski fakultet i poseduje diplomu. Posedovanje „neke” diplome bilo je neophodno za sve medicinske profile¹².

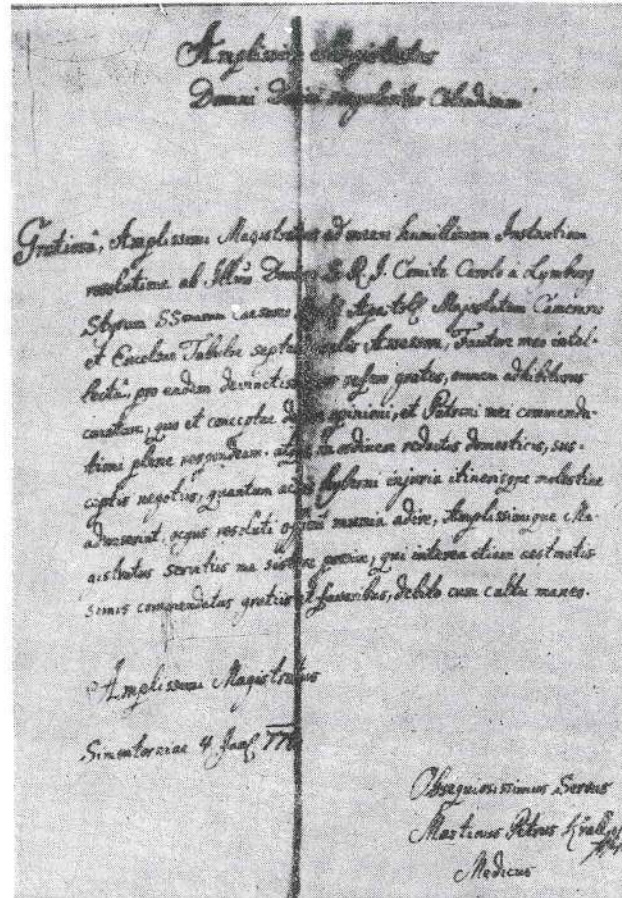
U ono vreme najveća opasnost za sela i gradove predstavljale su razne epidemije, naročito kuge koja je za sobom ostavljala veliku pustoš. Mnoge ruševine i danas nose nazive „Kugin...” već prema imenu kakva je ruševina. Da bi se suzbilo unošenje epidemija u zemlju, zakonodavni organi Monarhije izdaju 1755. god. zakon „Ordo pestis” koji je trebalo da povoljno reguliše borbu protiv kuge, koji je u dva maha 1764. i 1766. god. dopunjavan kaznenim odredbama i raznim sankcijama za sve one koji ga se ne pridržavaju^{11 13}. Ovaj Zakon kazuje sa kakvom je ozbiljnošću Centralna zakonodavna vlast ulazila u borbu, da bi zaštitila narod od epidemije.

God. 1770. izlazi Centralni sanitetski zakon za celu Monarhiju „Generale Normativum in re sanitatis” (u daljem tekstu Normativum), koji

reguliše celokupnu sanitetsku službu, kojeg je svaki građanin morao da poštuje i da ga se pridržava, a Županije i Magistrati bili su dužni da ga preko svojih fizika sprovede u delo^{15 16}.

Praksa je međutim pokazala da su „stare navike”, duboko ukorenjene u narodu daleko „jačeg korena” nego što se očekivalo, i da ih „paragrafi Normativuma” ne mogu potisnuti i zamenuti. Mnogi gradski fizici, pa ni gradski fizik Sombora, nisu se čak ni trudili da upoznaju „Normativum” i ako je 11. g. prošlo od njegovog obnarodovanja. Da bi

Slika br. 1. Za prvog gradskog fizika Slobodnog kraljevskog grada Sombora postavljen je 1778 god. Petrus Martinus Král, medicinae doctor. Na slici je Zahvalnica Magistratu na postavljenju. (Istorijski arhiv, Sombor, br. 212 iz 1778. god.)

se Vlast suprotstavila ovom otporu, prelazi na kaznene odredbe koje treba silom da nateraju sanitetsko osoblje na rad baziran na Zakonu. Izlazi prvi kazneni Zakon, šireg obima „Praevenciones sanitatis” 1776. god.¹⁴

God. 1778. za gradskog fizika Slobodnog Kraljevskog grada Sombora, na preporuku velikog župana Styruma von Lymburga, postavljen je Petrus Martinus Král, medicinae doctor. On je na toj dužnosti ostao sve do

svoje smrti 1798. god.¹⁰ Na tu dužnost stupio je 8 godina nakon obnarodovanja „Normativuma”. Kako za „Normativum” nije znao, i dalje je tolerisao zatečeno poslovanje „iz navike” koje je odgovaralo i sanitetskom osoblju i Magistratu.

Carica Marija Terezija, koja je vladala od 1740. do 1780. god. umire 29. XII 1780. god. Ona je stvorila prosveteni apsolutizam, koji je njen sin i nasljednik Josif II konstruktivnijim i širim reformama učvršćivao i proširivao. Josif II veliki reformator, vladao je relativno kratko od 1780. god. do 1790. god., posle njega na presto stupa njegov mladi brat Leopold, koji je anulirao sve progresivne reforme Josifa II i priklonio se zahtevima plemstva. Josif II je još od 1765. god. bio suvladar svoje majke Marije Terezije. On je još od tada počeo sa velikim reformisanjem koje je obuhvatilo ukidanje kmetstva i izjednačavanje u svojim pravima građanstva sa plemstvom. Reformiše se školstvo, univerziteti od crkvenih pre-

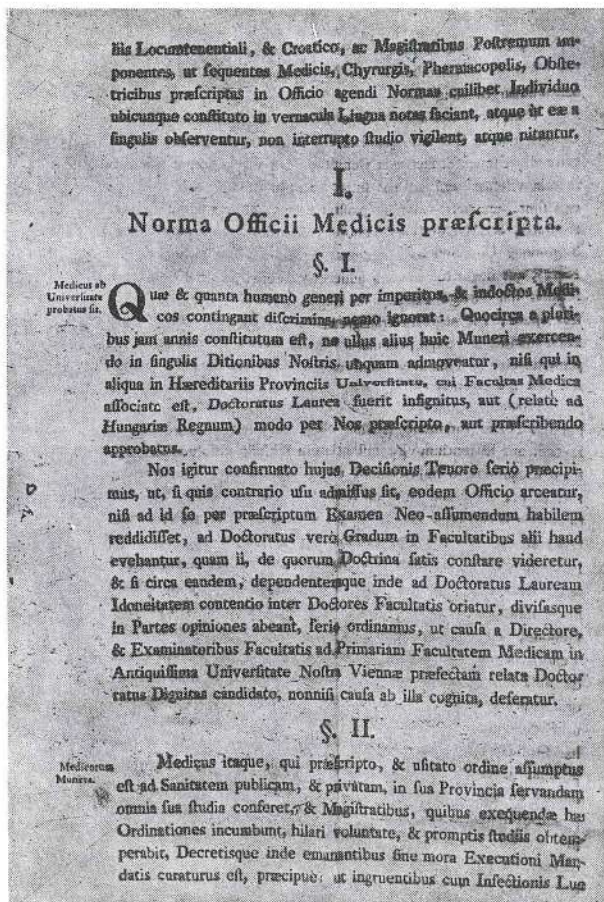

Slika br. 2. „Generale Normativum in re sanitatis” izdat 1770. god. Prvi Centralni sanitetski zakon. Vazio je za celu Austrijsku Monarhiju i njoj priključne zemlje Koji uvodi u rad na zakonu zasnovanu sanitetsku službu u celoj Monarhiji, pa i Vojvodini. Na slici je naslovna strana „Zakona”. (Istorijski arhiv, Sombor, br. 4 od 1771. god.)

laze u svetovne, ukida se cenzura svih udžbenika od strane monaškog reda Jezuita, koji su imali „monopol“ na cenzuru, ukida se u državnoj administraciji latinski jezik i pismo latinica a uvodi nemački jezik i pismo gotica i mnoge druge reforme.

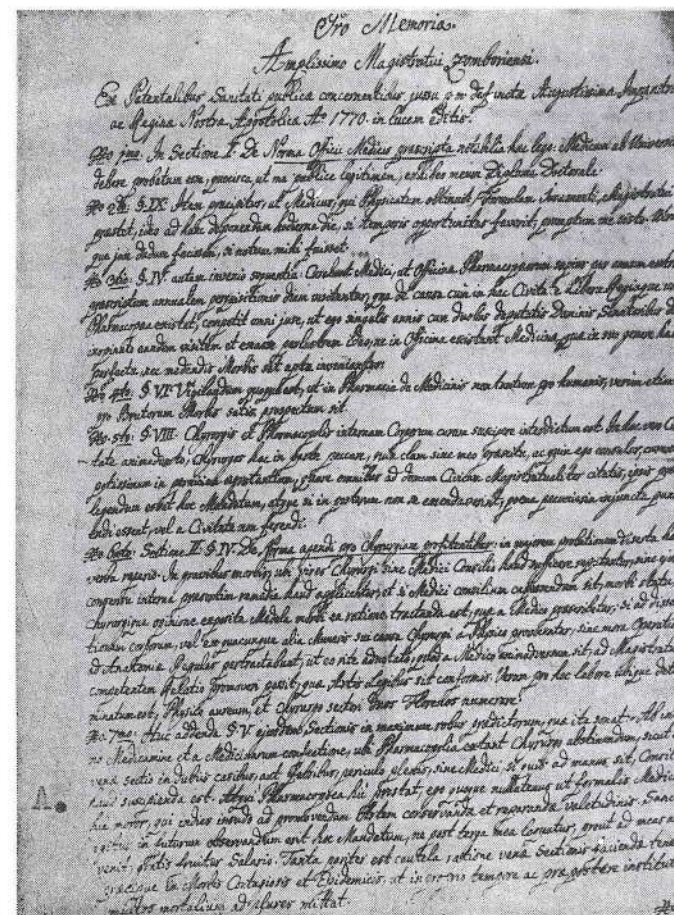
Studenti Srbi, zbog pravoslavne vere, imali su dosta teškoća. Katolički Univerziteti u zemlji nisu na svoje fakultete primali druge, sem studente katolike. Srbi i Nemci (pravoslavni i protestanti) studirali su većinom na Protestanskim fakultetima u Saksoniji, najčešće u Haleu ili Leipzigu još od 1727. god.¹¹ U Haleu je doktorirao i dr Jovan Apostolović, kasnije prvi gradski fizik u Novom Sadu i Petar Gavrilov Miloradović,

Slika br. 3. Prvi deo „Generale normativum in re sanitatis“, „Norma Officii Medicis praescripta“, koja reguliše službu fizika (lekara). Na fotografiji se vide dva prva paragrafa. (Istorijski arhiv, Sombor, br. 4, 1771. god.)

1768. god. medicinae doctor, kasnije fizik u Somboru (1770—1772)^{17 4 5 6 7 8}. Izlaskom „Normativuma“, (slika br. 2) na osnovu prvog paragrafa, prvog dela Normativuma „Normae officii Medicis praescriptae“ (slika br. 3) mogao je u Zemlji vršiti praksu samo onaj koji je posedovao diplomu

jednog od fakulteta u Zemlji^{15 16}. Srbi lekari koji su posedovali inostrane diplome, morali su ponovo pisati i braniti disertaciju na jednom od fakulteta u Zemlji, da bi stekli pravo prakse. Oni koji su se zaposlili sa inostranom diplomom, u nedostatku fizika sa diplomom iz Zemlje, primali su 50% manje prinadležnosti. Zabrana studiranja u inostranstvu izašla je 1771. god., time je praktično bilo onemogućeno studiranje Srbi i Nemcima. Josif II je izdavanjem „Toleranspatenta“ 1781. god. izjednačio pravo svih religija u Monarhiji, time su Srbi i Nemci izjednače-

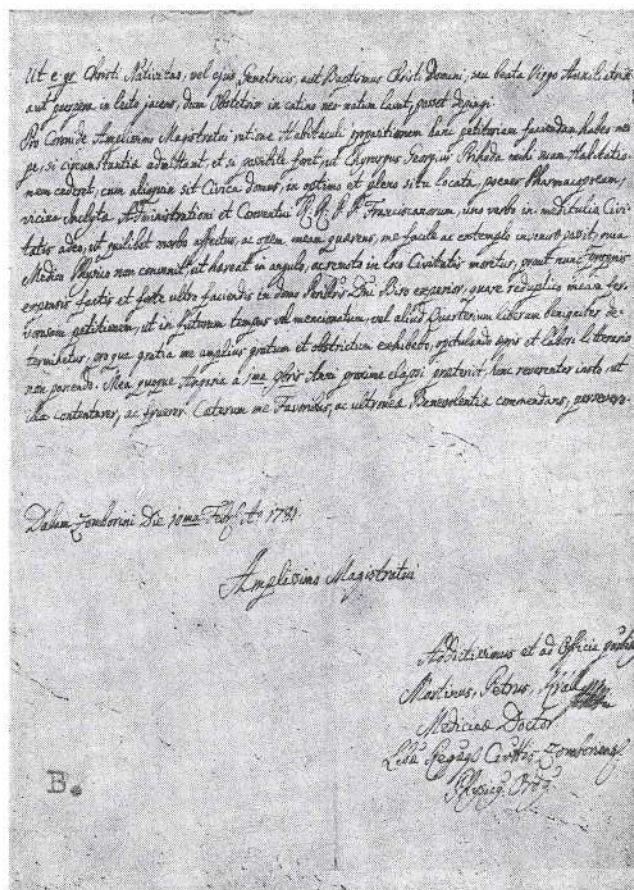
Slika br. 4. i 5. Monografija „Pro memoria“. Statutarne odredbe za rad u gradskom sanitetu Sombora, izdate 1781. god. od prvog gradskog fizika Petrus Martinus Krála, doktora medicine. Rad bazira na „Centralnom sanitetskom zakonu“ Generale Normativum in re sanitatis“ iz 1770. god. A. Prva strana. (Istorijski arhiv, Sombor, br. 184/1781. god.)

ni sa Mađarima, pa su u buduće većina njih studirali u Budimu odnosno Pešti^{17 18}.

Trogodišnje poslovanje dr Petrus Martinus Krála u svojstvu Gradskog fizika, kosilo se sa odredbama „Normativuma“, a pretile su mu te-

ške represalije, koje je Josif II nemilosrdno sprovodio za „neposlušne”, među koje su uvrštene i nezallice, odnosno oni, koji se nisu trudili da upoznaju Zakon, pa uvidevši ozbiljnost i svoje lične situacije (među kaznama bilo je predviđeno i batinanje) on 10. II 1781. god. izdaje svoje prve „Statutarne sanitetske odredbe Pro memoria”¹⁹. To su prve „Odredbe” takve vrste pisane u Vojvodini a mislimo i u Srbiji. U „Odredbama”

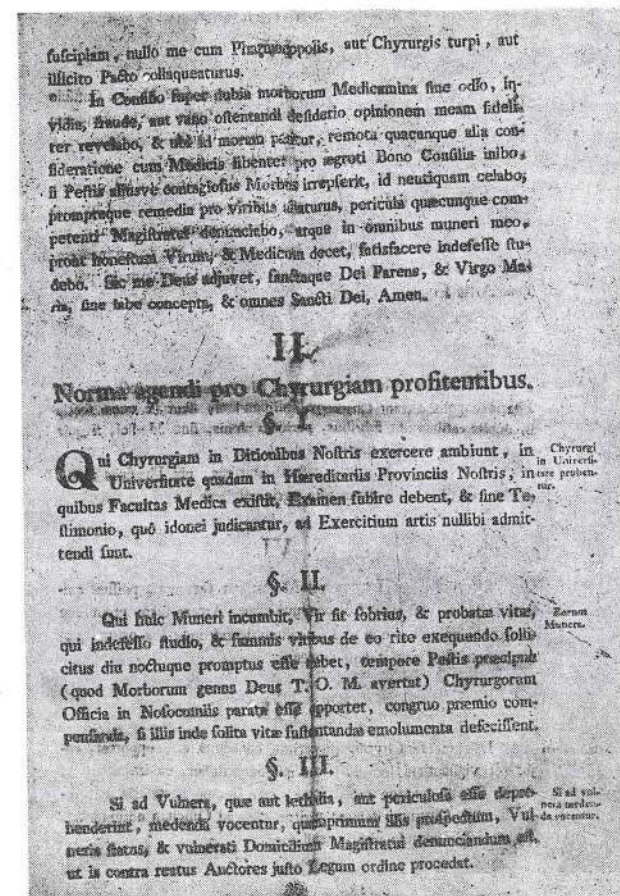
Slika br. 5. B. Zadnja strana

se izričito zahteva i propisuje da svaki pojedinac zaposlen u Somborskom sanitetu mora da posluje prema propisima određenim Zakonom. Dr P. M. Král je „Odredbe” formulisao i sačinio u 20 tačaka, koje je vezao za 20 paragrafa „Normativuma”, od ukupno 35, koji se odnose na rad fizika, hirurga, apotekara i babica. Pored raznih grešaka kojima „Odredbe” obiluju neobična je i tehnika pisanja. Tako na primer prvi pasusi iznose u pojedinim tačkama sadržaj „Odredbe”, međutim poslednji pasusi pojedinih tačaka ne predstavljaju sadržaj „Odredbe”, već najčešće kritiku rada medicinskih profila u celini ili pojedinih medicinskih službenika kao pojedinaca. Neki zadnji pasusi čak nemaju ni veze sa „Od-

redbama” već obuhvataju traženje stana, veću platu i slično. Iz navedenog vidimo da u ono vreme, ili nije bila izrađena forma službene administracije ili je dr P. M. Král nije poznao¹⁹. Izostavljenih 15 paragrafa „Normativuma” prokomentarišaćemo u daljem tekstu.

Svoje prve „Statutarne sanitetske odredbe”, dr P. M. Král šalje Magistratu na uvid i odobrenje, a sa druge strane i zato da bi pokazao javnosti kako se i on uključuje u Zakonom organizovanu sanitetsku službu, koju Najviša Vlast bezuslovno zahteva.

Mi ćemo citirati „Statutarne sanitetske odredbe Pro memoria” i izneti sve tačke i označiti one paragrafe „Normativuma” za koje su pojedine tačke vezane. Skrenućemo pažnju u našoj analizi, kada je reč o pogrešnom vezivanju i skrenuti pažnju na sve nepravilnosti ili greške koje smo našom analizom ustanovili.

Slika br. 6. II deo „Generale Normativum in re sanitatis”, „Norma agendi pro Chyrgiam profitentibus”, koja reguliše službu hirurga. Na slici se vidi u gornjem delu zvanična „Zakletva” za fizike (lekare) i tri paragrafa o službi hirurga. (Isto-rijski arhiv, Sombor, br. 4 od 1771. god.)

STATUTARNE SANITETSKE ODREDBE PRO MEMORIA ¹⁰.

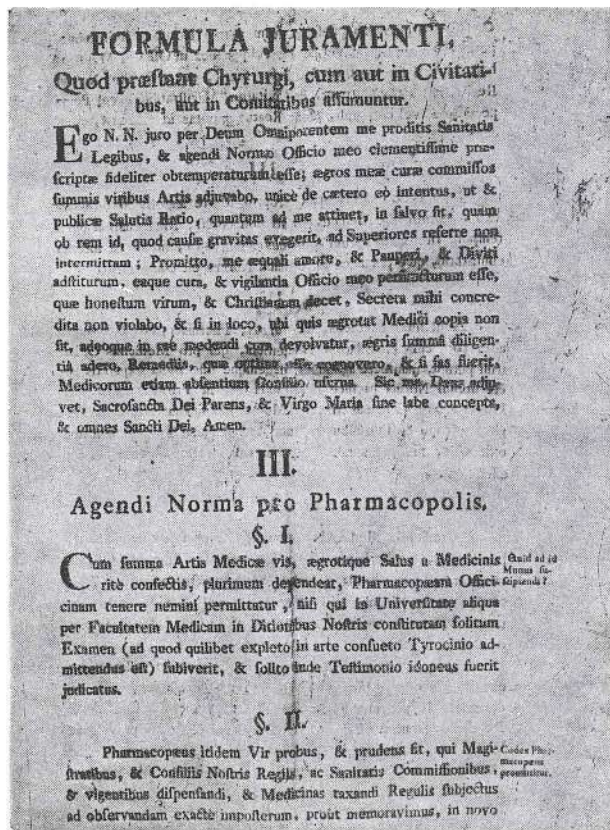
Pars prima. Norma officii medicis praescripta. (Odnosi se samo na lekare) (slika br. 4).

Tačka 1. (vezana za paragraf 1. „Normativuma“).

Svaki fizik mora posedovati diplomu o završenim studijama, izdatu od strane jednog Univerziteta u Zemlji.

Lična primedba dr *Král*a koja se nalazi u tekstu Akta, ali se direktno ne odnose na „Statutarne sanitetske odredbe.“ U daljem tekstu LP.

LP: Da bi sebe službeno i pred javnošću opravdao, ovom prilikom prilazem diplomu doktora medicine, koju do sada nisam Magistratu pokazao, jer to niko nije tražio, a ja lično nisam znao da treba da je pokažem na uvid.

Slika br. 7. III deo „Generale Normativum in re sanitatis“, „Agendi norma pro Pharmacopolis“, koja reguliše apotekarsku službu. U vrhu slike je: „Formula Juramenti“, službena zakletva za hirurge, bez koje ne mogu stupiti u službu. U daljem tekstu su dva paragrafa koji govore o apotekarskoj spremi. (Istorijski arhiv, Sombor, br. 4 od 1771. god.)

Tačka 2. (Vezana za paragraf 9 „Normativuma“)

Lekar koji dobije zvanje gradskog fizika mora pred Magistratom položiti zakletvu.

LP: Ranije bih položio Zakletvu, još pre tri godine da mi je Zakon bio poznat.

Tačka 3. (vezana za paragraf 4 „Normativuma“) Gradski fizik je dužan da prema postojećem Zakonu, jednom u godini pregleda apoteku i prokontroliše ceo

rad apotekara i apotekarskog osoblja, da proveri kvalitet i ispravnost lekova, i da proveri rok trajanja pojedinim lekovima, čije je dejstvo vezano za vreme.

Tačka 4. (vezana za paragraf 6 „Normativuma“)

Pod pretnjom kazne svim lualicama je zabranjena prodaja lekova. Gradski fizik će se brinuti da u Apoteci bude dovoljna zaliha lekova, kako onih za humanu tako i za veterinarsku upotrebu. Svaku primećenu nepravilnost mora se prijaviti Vlastima.

Tačka 5. (vezana za paragraf 8 „Normativuma“)

Hirurzima i Apotekarima zabranjuje se lečenje unutrašnjih bolesti.

LP: Somborski se hirurzi ne pridržavaju postojećih propisa, oni u tajnosti leče i unutrašnje bolesti, bez da su me pitali ili tražili odobrenje, odnosno konsultovali. Oni mnogo greše i više štete nego što koriste bolesniku. Predlažem Magistratu da se pozovu svi hirurzi i upoznaju sa „Normativom“ i drugim važećim Zakonima, pa posle toga, ako se ne drže Zakona, da se kazne prvo novčano a ako i dalje ne poštuju „Normativum“, da se iz Grada proteraju.

Pars secunda. Norma agendi pro Chirurgiam profitentibus (slika br. 5) (odnosi se samo na hirurge).

Tačka 6. (vezana za paragraf 4 „Normativuma“)

Kod teških oboljenja kada ne postoji mogućnost konsultacije između fizika i hirurga, hirurg sme izdavati ili prepisivati lekove, sem one za unutrašnje bolesti. Kada se konsultuje sa fizikom može izdavati samo one lekove koje je fizik prepisao. Ako je potrebno izvesti operaciju, fizik će pozvati hirurga, koji je dužan da se odmah odazove pozivu i da obavi operaciju prema svim pravilima anatomije. Posle završene operacije hirurg će napraviti zapisnik koji se dostavlja Magistratu. Za obavljen posao fiziku pripada 1 dukat a hirurgu 2 forinte.

Tačka 7. (vezana za paragraf 5 „Normativuma“)

Ako u mestu postoji apoteka hirurzima je zabranjeno izdavanje lekova, naročito onih za unutrašnje bolesti.

LP: Ja ne izrađujem niti izdajem lekove zato što u Somboru postoji apoteka i ako sam na dužnosti Gradskog fizika. Trudim se da poboljšam zdravstveno stanje građanstva što mogu više, pridržavam se pri tome svih propisa, određenih zakonom i zato ipak čujem, iza mojih leđa, kako „džabe primam platu“. Izjavljujem da ću se i na dalje pridržavati Zakonskih propisa.

Hirurzima je zabranjeno puštanje krvi kod svih sumnjivih slučajeva sa visokom temperaturom i u vreme vladanje epidemije. U takvim slučajevima hirurg je dužan da konsultuje fizika, a fizik da kontroliše hirurga, jer samo dobro stručno obavljen posao spasava bolesnika.

Tačka 8. (vezana za paragraf 7 „Normativuma“)

Hirurški instrumenti moraju biti kompletni, ispravni i spremni za ukazivanje hitne pomoći, a fizik je dužan da to kontroliše. Na zahtev hirurg je dužan da svoje instrumente prikaže fiziku. Instrumente će doneti u fizikov stan, jer ovaj nije dužan da ide hirurgu „na noge“.

Pre stupanja u službu, hirurg je dužan da položi Zakletvu pred Magistratom.

LP: Nažalost hirurzi koji tu dužnost obavljaju u Somboru nisu dostojni da nose ime hirurga. Postavljam pitanje, dali se i jedan od njih školovao na Univerzitetu? Dali je i jedan od njih temeljno savladao znanje i stekao onu spremu koja se zahteva za obavljanje hirurškog poziva, što Zakon od hirurga traži? U ovakvu njihovu spremu ja sumnjam! Ako bi se izvršila revizija hirurških diploma u Somboru, sigurno je da bi se kod većine ustanovilo, da njihove diplome potiču od privatnih fizika, koji nemaju pravo da izdaju takve diplome, što znači, da hirurzi sa takvim diplomama u stvari i nemaju hirurške kvalifikacije. Ne grešim ako tvrdim, da su neki Somborski hirurzi obični berberi.

Voleo bih znati koji Fakultet i na kojem Univerzitetu je diplomirao izvesni Antonius Reissinger, koji se bavi lečenjem i unutrašnjih bolesti? Lično ga ja nisam niti ispitao niti osposobio za hirurga. Nije mi poznato dali je bilo kod koga polagao ispit za hirurga, pa ipak on pored prakse izrađuje i lekove, koji više škode nego što pomažu. Izuzetak kod hirurga je Ignatius Gottray, magistar chirurgiae, (koji je 1777. godine postao gradski hirurg i poslednji V. D. Gradskog fizika Sombora, koji je tu dužnost predao dr P. M. *Král*u) koji je u vojsci odlično savladao znanje hirurga i stekao veliku praksu iz hirurgije, o čemu svedoče mnogobrojne njegove diplome, kojima i sada raspolaže, a što je za pohvalu. Ipak sažaljevam što moram da konstatujem, da se on naročito ne trudi, a trebalo bi da bude

„desna ruka” gradskog fizika. On ne obilazi teren, a nije upoznat ni sa oboljenjima koja tamo vladaju. On od mene do sada nije tražio nikakve savete, niti, instrukcije kako pojedine bolesti treba da leći, da bi ih savladao, pa zbog takvog nehata mnogi bolesnici gube život. U buduće on će morati da me obavestava o teškim bolesnicima i da od mene traži savet i uputstvo kako i kojim lekovima će takve bolesnike lečiti.

Hirurg mora kao mrtvozorac da pregleda sve mrtvace i o nalazu da me pismeno obavesti uz obavezu da naznači sledeće: Ime i Prezime umrlag, njegovu adresu, i oboljenje od kojeg je umro. Sve je to potrebno radi vođenja evidencije o smrtnosti u gradu. Kod onih koji su umrli od živčanih bolesti, zabranjuje se izdavanje dozvole za sahranu, pre isteka od 48 sati od vremena smrti. Svako naplaćivanje pregleda mora biti opravdano vizitom koja iznosi 12 krajcara. Ova se odredba odnosi i na vojne hirurge iz Vojne bolnice. Poželjno je da Magistrat odredi visinu taxe koja će se naplaćivati za pojedine intervencije kao: puštanje krvi, davanje klizme, stavljanje pijavica, scarifikaciju i drugo.

Pars tertia. Norma agendi pro Pharmacopolis (slika br. 6) (odnosi se samo na apotekare)

Tačka 9 (vezana za paragraf 1 „Normativa”)

Pošto izlečenje bolesnika najviše zavisi od pravilno spravljenih lekova, taj posao smeju obavljati samo oni koji poseduju diplomu jednog od Univerziteta u zemlji. Na studije Farmacije ima pravo da ide svako, ko je propisano vreme proveo kao praktikant u apoteci i položio ispiti-tyrocinium. Prilikom stupanja apotekara u službu isti je obavezan da prikaže Magistratu svoju diplomu i pred Magistratom položi zakletvu.

Tačka 10. (vezana za paragraf 3 „Normativuma”)

Apotekaru je dozvoljeno da samo onda izrađuje i izdaje lekove prema svom nahodjenju, ako u Gradu nema fizika. U takvim slučajevima zahteva se najveća obazrivost, kako ne bi došao u sukob sa propisima.

Tačka 11. (vezana za paragraf 6 „Normativuma”)

Prilikom izdavanja lekova sa jakim dejstvom, apotekar mora biti jako oprezan i lično on takve lekove izrađivati i izdavati oboelim. Ti lekovi su: sublimat, opium, sva korozivna sretstva, lekovi za izazivanje povraćanja, kao i svi drugi lekovi koji štete organizmu. Kombinovane lekove ne smeju apotekari na „svoju ruku” izdavati. Dozvoljena je slobodna prodaja samo blagih laksantiva kao: Foliae Senae, Foliae Nanae, Tamariscum, Cassiae, i sličnih lekova i to samo u određenim odmerenim dozama.

Ukoliko neka nepoznata sumnjiva ličnost bilo čovek ili žena zatraži da kupi neki zabranjen lek, pogotovo onaj koji izaziva pobačaj, apotekar je dužan da takvu osobu prijavi vlastima, sem ako ne poznaje tu osobu ili ako ta osoba ne traži lek na osnovu lekarskog recepta. Ni babicama ne sme apotekar izdavati takve lekove koji izazivaju pobačaj, sem ako ga one ne traže na osnovu lekarskog recepta.

Tačka 12. (vezana za paragraf 7 „Normativuma”)

Sudovi u kojima se nalazi arsenik ne smeju se držati otvoreno na vidnom mestu, oni moraju biti pod ključem zatvoreni u ormanu.

Tačka 13. (vezana za paragraf 10. „Normativuma”)

Travarima i njima sličnim trgovcima zabranjena je svaka prodaja one robe koja se nalazi po apotekama.

LP.: Ne shvatljivo je na osnovu kakvog prava te čifte zvane „krameri” prodaju lekovite trave. Njih treba odmah kazniti čim se uhvate da se tim poslom bave, a kada se ponovo uhvate kazniti ih batinama. Ovu kaznu treba proširiti na sve one koji krstare selima i prodaju razne lekove, lekovite trave, zejtine i slično i na takav način obmanjuju ne upućeno građanstvo.

Pars Quatro. Instructio Obstetricum. (odnosi se samo na babice)

Tačka 14 (vezana za paragraf 1 „Normativuma”)

Pošto se mnogi tuže na nestručan rad babica, zato je obavljanje tog delikatnog posla dozvoljeno samo onima koji poseduju diplomu izdatu od jednog od Univerziteta u zemlji ili položen ispit kod gradskog fizika ili embriologa i tim stekle kvalifikaciju za babicu. Babice se mogu primiti u službu pošto pokažu diplomu Magistratu i polože Zakletvu. Ova se tačka ne odnosi samo na one babice koje stupaju u službu, već i na one koje se nalaze u službi a ne poseduju predviđene kvalifikacije. Žene koje žele postati babice mogu se upisati na Univerzitet da bi tamo slušale predavanja i obavljale praksu, dva puta nedeljno dok ne steknu

potrebna znanja, polože ispite i steknu diplomu babice. One koje polažu kvalifikacije kod gradskog fizika ili embriologa obavljaju praksu kod neke iskusne starije babice.

LP.: Nije mi poznato gde su učile svoju struku somborske babice, sem ako nisu samouke, jer ne znaju ni pisati. Njihov rad je nepouzdan, naročito ako se u vreme porođaja javne komplikacije. Kod svakog ne normalnog porođaja one „gube glavu” nisu u stanju da se snalaze i da ga normalno dovedu do kraja, pa obično i majka i novorođenče gube život. U Somboru nema ni jedne babice koja se razume u svoj poziv, sem jednog izuzetka a to je Eva Karin (14) koju je podučavao, ispitao i oslobodio Karlo Raissinger, hirurg i embriolog. (11) Ova je babica nažalost u godinama pa ne podučava podmladak koji bi nam bio od velike koristi. Magistrat bi trebalo da pribavi jednu iskusnu babicu iz okolnih mesta, da joj da dobru godišnju platu i pribavi pristojan stan, da bi „sirote” porodilje dobijale pravilne savete i ispravnu negu, da nadalje ne stradaju nepotrebno, kako se to sada dešava.

Ne znam kako ću moći u buduće obavljati polaganje ispita za kvalifikacije babica i izdavati im diplome nakon položenog ispita, jer ne znam niti germanski niti racki (nemački i srpski).

Tačka 15 (vezana za paragraf 4 „Normativuma”)

Prema postojećim propisima babice moraju stručno obavljati svoj posao, bilo rečju ili delom moraju se kloniti svih vradžibna. Biće svaka udaljena iz službe ako se toga ne pridržava.

LP.: Babice se u Somboru ne pridržavaju propisa, često se služe vradžibnama i to takvim da me je stid izgovoriti ih.

Tačka 16. (vezana za paragraf 5 „Normativuma”)

Babice sem porođaja moraju voditi računa i o krštenju novorođenčeta, koje će obaviti mesni paroh, prema svom verskom obredu, a u slučaju hitnosti, neposredno pred smrt krštenje će obaviti babica.

Tačka 17. (vezana za paragraf 6 „Normativuma”)

Babica je dužna da se brine i o zdravlju porodilje, kako pre tako i neposredno posle porođaja. Porodilji sme davati samo one lekove koji fizik odredi.

LP.: Od kako sam zaposlen u Somboru ne sećam se da je od mene i jedna babica tražila savet, kako da leći porodilju.

Tačka 18. (vezana za paragraf 7 „Normativuma”)

Babicama je zabranjeno davanje lekova koji izazivaju pobačaj i to niti ženama niti devojkama. Najstrožije se naređuje babicama da prijave Vlastima svaku osobu koja ili lepim ili silom traži lek koji izaziva pobačaj. Osobe koje ne traže taj lek iz loših namera već kao pomoć kod oboljenja, babica je dužna da ih uputi fiziku, radi saveta i lečenja. Bez lekarskog recepta babicama je zabranjeno izdavanje bilo kakvih lekova.

LP.: Kao gradski fizik ja ću rado obavljati sve preglede trudnica, koje mi se obrate, kako bi im bio od pomoći.

Tačka 19. (vezana za paragraf 8 „Normativuma”)

Babicama je dozvoljeno lečenje samo tada kada u Gradu nema ni fizika ni hirurga.

Tačka 20. (vezana za paragraf 9 „Normativuma”)

Babice koje obavljaju tu dužnost, dužne su svoj stan da obeleže vidnim znakom. Najprikladniji znakovi su „Hristovo rođenje”, „Devica Marija”, „Isusovo krštenje” ili slično.

LP.: Mislim da je najprikladnija oznaka „kupanje novorođenčeta”.

Sa ovom tačkom dr Král završava svoje „Statutarne sanitetske odredbe Pro memoria”.

Poslednji pasus ovoga dokumenta posvećuje svom ličnom problemu: „I na kraju, što se moga stana tiče, molim uvaženi Magistrat da mi dodeli stan hirurga Georgiusa Prihode. Zgrada i tako pripada Gradu, a nalazi se pored Apoteke, u blizini Magistrata i Franjevačkog manastira u samom centru, tako da me svaki bolesnik koji ima potrebu za lekarsku pomoć, može najlakše i najbrže pronaći. Gradskom fiziku i ne pripada da stanuje na periferiji, u nekom budžaku, a još manje pod kirijom, u kući birova. Ponovo molim Magistrat da mi stavi na raspolaganje, ovu ili neku drugu zgradu, a ja obećavam da ću svo raspoloživo vreme i svoje znanje upotrebiti za dobro građana. Takođe molim Magistrat da mi se isplati prošlogodišnja plata, koju mi Magistrat duguje, kako bih mogao sa porodicom živeti.

Cenjenom Magistratu, najponizniji Petrus Martinus Král, medicinae doctor, fizik Slobodnog Kraljevskog grada Sombora. Datum. U Somboru dana 10. II 1781. godine".

Ovim su završene „Statutarne sanitetske odredbe Pro memoria” koje je Magistrat usvojio. Odredbe su iste godine stupile na snagu i po njima je u vreme dr Krála poslovaio Somborski sanitet.

Komentar

Za slobodan kraljevski grad Sombor je karakteristično to, da 11 godina posle obnarodovanja Centralnog sanitetskog zakona za celu Monarhiju „Normativum in re sanitatis” organizovan rad, na bazi toga Zakona, nije mogao biti sproveden u delo. Neki to pravdaju nedostatkom gradskog fizika, međutim činjenice pokazuju da se za prve tri godine poslovanja Gradskog fizika dr Krála ništa nije promenilo. Ovaj Zakon nije poštovalo, niti ga je sprovodilo sanitetsko osoblje, koje je bilo dužno, da po njegovim propisima obavlja svoj posao, niti ni, koji su bili odgovorni za sprovođenje i kontrolu sprovođenja Sanitetskih zakonom i određenih Sanitetskih odredbi u Gradu a to su županski i Gradski fizici, niti Kontrolni organi Magistrat i Županija, pa ni najviša vlast Ugarske, Kraljevsko namesničko veće u Budimpešti, koje je bilo upoznato sa stanjem na terenu, jer su ga i Magistrat u Županiska vlast redovno obavestavali o situaciji u Gradu odnosno u Županiji, preko svojih izveštaja koji su sa terena obavezno upućivani. Sve te propuste gradski fizik Sombora jednostavno pravda ne poznavanjem Zakona, što je i moguće, jer u istom dopisu Magistratu traži da Magistrat omogući, celokupnom sanitetskom osoblju u Somboru, upoznavanje sa sanitetskim Zakonima.

Koliko je Magistrat bio malo zainteresovan za sprovođenje Sanitetskih zakona, pa i za kvalitetno lečenje svog stanovništva najbolje ilustruje ovaj čin. Tokom prve tri godine poslovanja dr Krála, u svojstvu gradskog fizika, nikada niko nije od njega tražio da vidi, imali on diplomu doktora medicine, niti dali je pred Magistratom položio Zakletvu. Po „Normativumu” bez ova dva čina niko nije mogao postaviti dr Krála za Gradskog fizika, niti je ovaj imao prava obavljati bilo koju lekarsku delatnost. Svi ovi nezakoniti postupci Magistrata pravdaju se ne poznavanjem „Normativuma”. Ovo nepoznavanje Zakona je donekle i moguće jer je većina građana bila nepismena ili polupismena a samo je mali broj znao da čita i piše.

Došavši na presto 1780. god., najveći reformator onog vremena Josif II objavljuje svoj „Sanitetski zakon”, svoj „Normativum” 1787. godine: „Sanitets Gesamlung aller Verordnungen Gesetze von Jahre 1740 bis 1780.” i striktno se zauzima da se svi ti Sanitetski zakoni sprovode u delo. Pošto se pokazalo da društveno prosvetavanje i ubeđivanje nisu imali efekta kod naroda, prelazi na „Kaznene zakone” za sve one koji se ne pridržavaju ili ne sprovode „Sanitetske zakone”. Diapazon tih kazni je bio velik, od novčane i fizičke do smrtne kazne vešanjem. Od ovih kazni jedino je plemstvo bilo izuzeto. Ti „Kazneni zakoni” zvali su se „Praevagationes sanitatis”. Način primene sile bio je efikasniji on nije zaplašio samo narod već i vlast po Magistratima i Županijama, pa i grad-

skog fizika, slobodnog kraljevskog grada Sombora, dr Petrus Martinus Krála koji se „požurio” i 12. II 1781. god. izdao svoje „Prve Statutarne sanitetske odredbe Pro memoria”.

U duhu svojih reformi Josif II je ukinuo 1781. god. u administraciji latinski jezik i latinicu kao pismo, on zavodi goticu i Nemački jezik. Sam akt pisanja svojih „Odredbi” latinicom, na latinskom jeziku, kosio se sa zvaničnim jezikom tadanje administracije, a Král nije poznavao nemački jezik, ni pismo goticu. Ovome treba dodati nedovoljno ili ne poznavanje „Normativuma” što je moralo imati uticaja na dr Králove „sanitetske odredbe”, koje su deficitarne, kao i „Normativum na koji se oslanjao, kao i svi ostali prvi Zakoni, koje piše čovek bez iskustva. Zapažaju se pogrešna oslanjanja „tačkaka Odredbi” na paragrafe „Normativuma”, koji obično ne tretiraju istu problematiku, koju tretira imenovana „tačka” Odredbe. Ovakve i slične greške su neminovne ako pisac ne poznaje dovoljno materiju koju obrađuje, pogotovo ako za podlogu nema sopstveno iskustvo.

U pojedinim tačkama „Odredbi” tretira se problematika koja nije u vezi sa citiranim predmetom; samokritika, kritika pojedinih ličnosti i profila. Tako iznosi kako nije nikom prikazao diplomu nit je položio Zakletvu bez čega njegovo postavljanje nije po Zakonu pravosnažno a on 3 godine obavlja dužnost fizika. U istom aktu on na kraju traži stan, zatim da mu Magistrat isplati platu za prošlu godinu itd. Sve ove teme ne spadaju u „Odredbe”, a nalaze se na istim „listovima” hartije sa „Odredbama”. Konstatuje se da dr Krála tište u Somboru veliki lični i porodični nerešeni problemi, pa se i time mogu pravdati mnoge učinjene greške.

Za formiranje 20 tačkaka, koje sačinjavaju „Statutarne sanitetske odredbe”, Král je koristio 20 paragrafa „Normativuma”, dok 15 paragrafa ne spominje, ili ih je povezao sa drugom temom, koja ne tretira navedena tačka. Mi će mo u daljem tekstu nabrojati sve tačke „Odredbi” i sve paragrafe „Normativuma” povezane za navedene tačke i na kraju spomenuti one paragrafe „Normativuma” koje je dr Král izostavio, sa napomenom, šta mislimo zašto su izostavljeni.

I deo. Tačka 1 „Odredbi” vezao je pogrešno za paragraf 9. „Normativuma”, koji reguliše zaštitne mere kod ljudskih i stočnih epidemija, međutim tačku je trebao vezati za paragraf 2, koji reguliše obavezno polaganje Zakletve. Tačku 5 „Odredbi” vezao je za paragraf 8 „Normativuma” koji reguliše odnos fizika prema hirurzima i apotekarima. U tu tačku ubačena je pogrešna primedba, jer fizik kritikuje apotekare i hirurge, međutim paragraf govori o njegovom odnosu prema njima, pa bi fizik morao svoj stav da koriguje, ako je neispravan. U ovom delu dr Král je izostavio sledeće paragrafe: — 3, koji reguliše vršenje obdukcije, — 5, koji reguliše permanenciju i plaćanje prekovremenog rada, — 7, koji reguliše međusobne odnose lekara. Ove paragrafe izostavio je kao bezpredmetne, iz razloga što ni redovnu platu nije na vreme i u potpunosti primao, a ne neku dodatnu, sem toga bio je sam lekar u Somboru.

II. deo. Od ukupno 7 koristi 3 paragrafa. Tačku 8 vezao je za paragraf 7, koji reguliše odnos prema hirurškim instrumentima koji mo-

raju biti uvek spremni za pružanje hitne pomoći. Pod istu tačku i paragraf stavlja neispravno i kvalifikaciju hirurga koju ne reguliše paragraf 7 „Normativuma”, već paragraf 1, zatim u istoj tački govori o vladanju hirurga i njihovoj Zakletvi što reguliše paragraf 2, a ne 7, za koji vezuje tačku. U tački 8, dr Kral predlaže da Magistrat izda „Hiruršku taksu” ne znajući da je Magistrat takvu taksu izdao još 1744. godine i da je 1766.god. Monarhija izdala „Taxa Chirurgica” koja od tada važi za celu Monarhiju. Ovaj predlog Gradskog fizika je dokaz nepoznavanja Sanitetskih zakona i nemanja evidencije o njima, odnosno ne posedovanje sanitetske zakonodavne literature. Iz II dela izostavljeni su sledeći paragrafi „Normativuma”: — 3, koji reguliše pružanje prve pomoći uz obaveznu prijavu imena povrednog a po mogućstvu i imena nosioca povrede. — 6, koji vojnim hirurzima dozvoljava samo kod vojnika, lečenje i unutrašnjih bolesti. Ostale paragrafe ubacio je pod „tačke” koje tretiraju druge teme u odnosu na one koje regulišu ti citirani paragrafi.

III. deo, Sastoji se od 10 paragrafa, a korištena su svega 4 paragrafa. Izostavljeni su sledeći paragrafi: — 2, koji reguliše kazne, od novčanih do telesnih, za apotekare koje je kaznila „Zemaljska sanitetska Komisija”. U Somboru je postojao samo 1 apotekar Ignac Billegh, iz raznih izveštaja vidimo da su njegov rad i rad apoteka uvek dobro ocenjivani, pa je valjda to razlog izostavljanja tog paragrafa. — 4, koji reguliše izradu komplikovanih recepata, citat: „Kada apotekar ne ume da izradi komplikovan recept pozvaće fizika da mu pomogne...” Postavljamo pitanje „a ako ni fizik ne ume da izradi lek”? Verovatno iz tih razloga paragraf nije korišten. — 5, reguliše obnavljanje lekova kojima je rok trajanja prošao. — 8, reguliše snabdevanje lekovima u mestima koja nemaju apoteku. — 9, reguliše apotekarsko dežurstvo. U Somboru postoji samo 1 apoteka i 1 apotekar pa je problem ne rešiv, odnosno koristi se permancija.

IV deo. Sastoji se od 9 paragrafa, a korišteni su 7. Izostavljeni su sledeći paragrafi: — 2, reguliše postupak kada u mestu nema babice. — 3, reguliše vladanje babice.

Ovim završavamo komentar o „Odredbama” koje su bile prve a prema tome i početničke i defektne. Sprovedene su u život manje mилоm, više silom, da bi učinile da se u slobodnom kraljevskom gradu Somboru oformi prvo, na Sanitetskom zakonu zasnovano, regularno poslovanje, a to je ono što je odredbama bio cilj.

IZVORI I LITERATURA

¹ Istorijski Arhiv Sombor (I.A.S.), 1744, br. 140. — ² Arhiv Vojvodine Sremski Karlovci, Bačko bordoška Županija (AV.SK.BB.) 1744, br. 226. — ³ I.A.S., 1746, br. 199. — ⁴ Popov K., *Status zdravstvenih radnika XVIII veka u Somboru*. Zbornik radova, XIX naučni sastanak, Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Novi Sad, 1968, XIX, 217—222. — ⁵ Stajić V., *Novosadske biografije*. Novi Sad, 1949, III., 181—184. — ⁶ Stajić V., *Pravoslavna velika Gimnazija u Novom Sadu*, Novi Sad, 1949, 181—184. Fond Novosadskog magistrata, fascikla 8 (q). — ⁷ Jeremić R., *Prilozi za biografski rečnik Srba lekara u Vojvodini*, Novi Sad, 1952, Medicinski pregled, 86—88. — ⁸ Miškov D., Réti E., *Medicinski fakultet u Trnavi, Budimu i Pešti i njegovi đaci značajni za zdravstvenu kulturu jugoslovena i mađara*. Zbornik radova, Prvi kongres ZIZK podunavskih zemalja, Novi Sad, 1975, 99—110. — ⁹ I.A.S. 1775, br. 212. — ¹⁰ I.A.S., 1778, 270. — ¹¹ Jovin

S., *Zdravstvene prilike i zdravstveno — kadrovska situacije u Bačko — Bodroškoj županiji u vreme donošenja Zakona o zdravstvu iz 1770. god.* Acta historica medicinae, Novi Sad, 1976, XVI, 1, 219—255. — ¹² I.A.S., 1754, br. 5. — ¹³ I.A.S. 1755, br. 15. — ¹⁴ Popov K., *Higijenske prilike i zdravstveno zakonodavstvo XVIII veka u bačko-bodroškoj županiji*, Acta historica, medicinae Beograd, 1969, IX, 1—2, 187—196. — ¹⁵ I.A.S. 1771, br. 4. — ¹⁶ I.A.S. 1770, br. 183. — ¹⁷ Miškov D., *Istorija zdravstvene kulture Novog Sada*, Zbornik radova, V. naučni sastanak NDZIK Vojvodine, Novi Sad, 1973, 31, 56. — ¹⁸ Popov K. Antić Đ., *Medicinske škole i fakulteti u ugarskoj do I svetskog rata*. Zbornik radova, I kongres ZIZK podunavskih zemalja, Novi Sad, 1975, 79—89. — ¹⁹ I.A.S. 1781, br. 184. — ²⁰ *Sanitetski zakoni Josifa II*, Sanitets Gesamlng aller Verordnungen und Gesätze von Jahre 1740 bis 1780. Wien, 1787.

Kosta POPOV, Olga POPOV-DRAGIN, Vladimir BLANUŠA

200 JAHRE VON DER AUSGABE DER ERSTEN GESUNDHEITS FERORDNUNGEN „PRO MEMORIA”, DER FREIEN KÖNIGSTADT SOMBOR IM JAHRE 1781.

Als im Jahre 1770. das Central Sanitätsgesetz für die ganze Österreichischen Monarchie veröffentlicht wurde, begann der Kampf für die sanitätische Arbeit auf den Gesetz gegründet anstat dem Haotischem aus der Gewonheit.

Sombor hatte in dieser Zeit keinen Stadtfiscus, und der fiscus war in Baja gelagert. Diese Pflicht haben bis zu 1778. Jahre die Hirurgen ausgeführt, da wurde für diesen Posten Dr. Petrus Martinus Král gewält. Auf diesem Posten kam er 8 Jahre nach der Veröffentlichung die „Generale Normativum in re sanitatais” die in den volgenden 3 Jahren nicht in die Tat umgesetzt wurden.

Als Josef der II auf den Thron kam (1780—1790) verschärften sich die Kriteriumen der Sanitätsreformen durch straf lenchen Anwendungen „Paevaricationes sanitati” der im Jahre 1776 veröffentlicht wurde, und der drastich war. Seine Anwendungen erschreckte nicht nur das Bürgertum sonder auh die Fiscusen. Dr. Král „beeilte sich und schrieb damasl die ersten Sanitäts statutische Verordnungen Pro memoria, und veröffentlichte sie 10. II. 1981. Das sind die ersten Sanitätsverordnungen die in Voivodina für Sombor geschrieben wurden.

Unerfahren im schreiben solcher Akten, Dr. Král machte auch Fálern, zumeist neben dem statutischen Texten schrieb er auch Texta welche sich auf seine eigene Meinung bagaben, oder Kritiken anderer Sanitätsprofilen, oder einiger Personen im Danität oder Bürgerschaft.

Statutische Verordnungen sind verbunden mit den Paragraphen Normativums ausgenommen von ihrer Kwalitet sie waren nutzbar, wiel sie als erste das Gesetz in den Sanitet brachten, deren Arbeit in der Zukunft auf dem Gesetz begründet war, nicht nur in Sombor, sondern auch für die ganze Voivodina.

(Rad je Uredništvo primilo 20. VIII 1981. god.)